

HİNDİSTAN HİLÂFET HAREKETİ

Osmanlı Devleti'nin
toprak bütünlüğünü ve
hilâfetin otoritesini savunmak üzere
Hindistan'da oluşturulan
dinî-siyasî hareket.

I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Osmanlı Devleti'nin dağılması, İslâm dünyasının büyük bir kısmını karışıklık ve ümitsizlik içinde bıraktı. Bağımsız olan yegâne İslâm devleti durumundaki Osmanlı Devleti, yabancı hâkimiyeti altına düşmüş müslümanların gurur ve teselli kaynağı idi; İslâm'ın dünyevî gücünün sembolü ve evrensel hilâfet merkezi olarak özellikle İngiliz Hindistanı'ndaki Hindû çoğunluk içinde yaşayan müslümanlara bir güvenlik duygusu veriyordu. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hint müslümanları, bu devletin parçalanması halinde Hindûlar karşısında kendi siyasî güçlerinin büyük ölçüde azalacağı korkusuna kapıldılar. Bu sebeple panislâmizm, onlar için romantik bir ideal ve psikolojik bir takviye olmanın yanında millî kimliklerini kazanma aracı haline geldi. Bu duyguyla Hint müslümanları XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hindistan ve İngiltere hükümetleri nezdinde Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturmaya başladılar. O dönemde asıl üzerinde durdukları konu, Osmanlılar'ın Arabistan yarımadasındaki hâkimiyetlerine ve halifenin dinî-siyasî otoritesine herhangi bir şekilde zarar gelmemesiydi. Her ne kadar I. Dünya Savaşı çıktıktan sonra bazı İngiliz devlet adamlarının verdiği teminatlar biraz rahatlatma getirdiyse de daha sonra durum beklenen şekilde gelişmedi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin yenilgiyi kabul etmesi üzerine İtilâf devletlerinin, özellikle İngiltere'nin takındığı istilâcı tutum Hint müslümanları arasında büyük bir galeyana sebep oldu. Çünkü Hint müslümanları açısından kendilerinin savaştaki hizmetlerine ve İngiliz devlet adamlarının buna karşılık verdikleri sözlere rağmen Türkiye'nin bütünlük ve bağımsızlığının tehlikeye düştüğü açıkça ortaya çıkmıştı. İtilâf devletleri içinde Hindistan'ın ve Türkiye'nin başına gelen felâketlerden en başta İngiltere sorumlu olduğu için halkın heycanı kısa sürede İngiliz karşıtı bir nitelik kazandı.

Hilâfeti savunma konusu önce Türk sempatisini olarak tanınan küçük bir grup tarafından ortaya atıldı. Kısa zamanda geniş ufuklu fikirlere sahip bazı politikacılar tarafından da benimsendi ve

mar ederek ucuz toprak satın alma hesaplarıyla yaptıkları teşviklerdir. Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilen Sevr Antlaşması'nın (20 Mayıs 1920) açıklanmasından kısa bir müddet sonra Afganistan sınırına insan akını başladı. Ağustos 1920'ye gelindiğinde 25.000'e yakın kişi sınırı geçmişti. Afgan hükûmeti önceleri muhacirlerin iç siyasete karışmamaları şartıyla bu durumu hoşgörü ile karşıladı; ancak daha sonra bu kadar insanla başa çıkamayacağını düşünerek sınırları kapattı. Bazı kaynaklarda, bu amaçla yola çıkanların sayısı 500.000 ile 2 milyon arasında tahmin edilmekteyse de (Briggs, XX/2 | 1930], s. 168) daha gerçekçi verilere göre bu rakamın 60.000 civarında olduğu sanılmaktadır. Kadın ve çocukların çoğunlukta bulunduğu muhacirler yüzlerce kilometrelik yol boyunca açlık, aşırı sıcaklık ve çeşitli hastalıklarla mücadele ettiler. Bunların çektikleri sıkıntılar ve Afganistan'da karşılaştıkları beklenmedik durumlardan dolayı 20.000 kadarı geri döndü; ancak daha önce bütün mülklerini ellerinden çıkardıkları için zor duruma düştüler. Geri kalanların pek çoğu yollarda telef oldu; çok az bir kısmı da Orta Asya'ya ve Türkiye'ye gitmeyi tercih etti.

Tamamen hissiyatın hâkim olduğu bir ortamda acele ile ve düzensiz bir şekilde başlatılan hicret hareketi sonuçta tam anlamıyla bir faciaya dönüşmüş ve hem katılanları hem de onların yakınlarını perişan etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

India Office Library and Records (London), Public Series (1920); Muhammed Ali, *Freedoms of Faith and its Price*, London 1920, s. 117; Gulâm Hüseyin Suhte, *Destân-ı Hicret*, Amritsar 1921; P. C. Bamford, *The Histories of Non-cooperation and The Khilafat Movements*, Delhi 1925, s. 158; A. Toynbee, *Survey of International Affairs of 1925*, London 1927, V/1, s. 255; Ebül-Kelâm Âzâd, *Teberrükât-ı Âzâd* (nşr. G. R. Mihr), Haydarâbâd 1959, s. 203-204; Mushir U. Haq, *Muslim Politics in Modern India 1857-1947*, Lahor, ts., s. 99, 122-124; W. C. Smith, *Modern Islam in India*, Lahore 1963, s. 226; Azîz Hindî Amritsarî, *Tehrik-i Hicret ki Tarih* (nşr. S. R. A. Ca'ferî, *Eurâk-ı Gumgeşteh* içinde), Lahor 1968, s. 753-932; İqtidar Husain Qureshi, *Ulema in Politics*, Karachi 1972, s. 262-265; Azmi Özcan, *Pan-Islâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924*, Ankara 1997, s. 241-243; a.mlf., "İngiliz Yönetimi Altındaki Hindistan'da Dârü'l-İslâm-Dârü'l-Harb Tartışmaları", *Yeni Toplum*, I, İstanbul 1992, s. 140-146; F. S. Briggs, "The Indian Hijret of 1920", *MW*, XX/2 (1930), s. 164-168; M. N. Qureshi, "The Ulama of British India and the Hijrat of 1920", *Modern Asian Studies*, XII/1, Cambridge 1979, s. 41-59. ▲

AZMİ ÖZCAN

[illegible]

Hindistan Hicret Hareketi'nin önde gelen isimlerinden Muhammed Ali'nin müslümanların hissiyatını ifade etmek üzere hazırladığı açık mektubun ilk satırları (Azmi Özcan arşivi)

vurulması gerektiğini söylüyordu. Buna karşılık Âzâd Sübhânî, Senâullah Amrîsârî ve İslâmâbâdlı Münîrüz zaman gibi hicret taraftarları, İngilizler'in Hindistan'ı işgal etmelerinden itibaren ülkenin dâ-rülharp ve hicretin de dinî bir yükümlü-lük haline geldiğini ileri sürdüler. Artık bu noktada Hindistan müslümanları ya cihat ya da hicret etmek zorundaydılar; fakat cihat mümkün olmadığına göre tek yol hicretti. Bu görüş Ebû'l-Kelâm Âzâd ve Mevlânâ Muhammed Ali gibi etkili kişiler tarafından da desteklendi. Ebû'l-Kelâm Âzâd bir fetva yayımlayarak Afganistan'a hicretin vacip olduğunu, Hindistan'da sa-dece geçerli bir mazereti bulunanlarla mücadeleyle sürdürmek isteyenlerin kala-bileceğini söyledi (*Teberrûkât-ı Âzâd*, s. 203-204).

Hicret temayüllerinin güçlenmesi üzere kampanyalar düzenlendi ve çeşitli şehirlerde hicret büroları açıldı; özellikle cami ve medreselerde yoğun bir propaganda başlatıldı. Hareketin en hararetili savunucusu Amritsar'dan Gulâm Muhammed Azîz adlı bir gençti. Sonradan Azîz Hindî ismiyle tanınan Gulâm Muhammed müslümanların bu harekete katılmalarını sağlayabilmek için büyük gayret gösterdi; hatta ilk günlerde yola çıkanlara yardımcı olunacağına dair Afgan hükümetinden destek sözü aldı. Hicret taraftarlığına tesis eden faktörlerden biri de Hindî toprak ağalarının, fakir halkın Afganistan'da daha iyi imkânlarla kavusacağı ümidini istis-

Hindistan'da İngiliz idaresine karşı millî bir dava haline geldi. Din âlimleri de beyanlarıyla bu mefkûreyi meşrûlaştırdıktan sonra harekete katıldılar. Toplumun çeşitli kesimlerinden gelen liderler arasında Batı eğitimi görmüş aydınlar da geleneksel medrese mezunları da bulunuyorlardı. Meselâ Muhtar Ahmed Ensârî ve Ecmel Han hekim, Mevlânâ Abdülbârî ve Ebû'l-Kelâm Âzâd din âlimi, Şevket ve Muhammed Ali kardeşler ile Hasret Mohânî gazeteci, Seth Chotani ve Ömer Sobani zengin tüccar, Müşir Hüseyin Kıdvâî ve Seyyid Zahur Ahmed hukukçu idi. Bunlar hep birlikte kamuoyunu yönlendirmeyi ve hilâfet hareketini oluşturmaya başladılar. Savastan sonra ilk somut adım, Aralık 1918'de All India Muslim League'in Delhi'de yapılan yıllık toplantısında atıldı; amaç, İttifak ve İtilâf devletleri arasında yapılacak barış konferansları başlamadan (18 Ocak 1919) Türkiye lehine bir halk desteği sağlamaktı. 1919 ortalarında hilâfetçiler Chotani başkanlığındaki bir merkez komitesi etrafında örgütlenmiş, yeterli fonları bulunan etkili bir organizasyona sahiptiler; böylece hareket düzenli bir mücadele haline geldi.

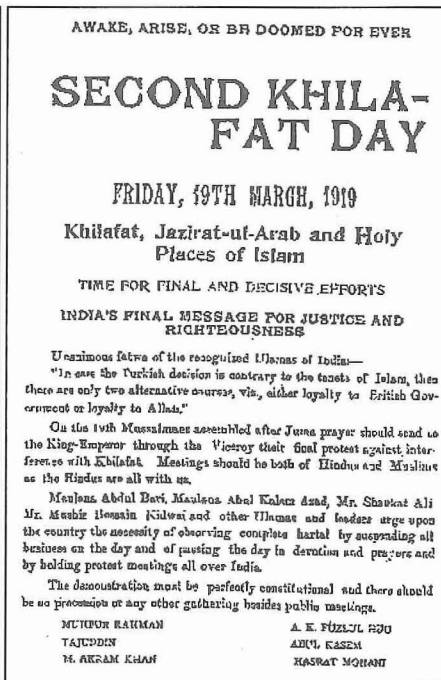
Osmanlı Devleti için savaştan önceki statükonun korunması, Hindistan için

millî hâkimiyetin elde edilmesi şeklinde tesbit edilen ikili hedefe ulaşmak amacıyla faaliyete geçildiğinde, geniş bir medrese ve mescid ağı ile güçlü bir dinî-siyasî organizasyon olan Hint Ulemâ Cemiyeti'nin katkısı, din âlimlerinin tamamı harekete katılmadığı halde çok büyük oldu. Dinî açıdan işlenen tema ve hareket noktası, hilâfet merkezi İstanbul'un tehdit altında olmasının İslâm'ın hukuk düşüncesini ve Hint müslümanlarının toplum içindeki konumunu tehlikeye düşürmesi idi. Önemli bir katkı da İngiltere'de ikamet eden Hint ve İngiliz müslümanlarıyla Türk dostlarından geldi. Bunlar, İngiltere'de hilâfet meselesi üzerine Hintlilerin duyularını dile getirmek ve Türk düşmanı propagandalara cevap vermek suretiyle harekete yardımcı oldular. Bir diğer önemli yardım ise Indian National Congress'in lideri Gandî'nin doğrudan merkez komitesine katılmasıyla geldi ve bu sayede Hindû toplumunun da desteği sağlandı. Böylece bütün Hindistan'ı arkalarına alan hilâfetçiler, İngiltere ve müttefiklerine isteklerini kabul ettirebilmek için iki yoldan baskı uygulamaya başladılar. Bunlardan biri yazılı başvurular yapmak ve heyetler göndermek, diğeri gösteriler tertip etmek ve pasif direnişte bu-

İnılmaktı. Bu çerçevede, bir yandan Avrupa başşehirlerine Hindistan ve İngiltere'den yüzlerce mektup ve dilekçe gönderilerek Hint müslümanlarının beklentileri ifade edilirken, bir yandan da aynı istekleri şifahi olarak daha ayrıntılı biçimde anlatmaları için çeşitli heyetler yollandı; bunların en önemlileri başkanlıklarını Ağa Han (1919), Muhammed Ali Cinnah (1919), Muhammed Ali (1920) ve Hasan İmam'ın (1921) yaptıklarıdır. Fakat bu heyetlerin hiçbirini ne münferit görüşmelerde, ne de Paris Barış Konferansı sırasındaki çalışmalarda istenilen sonucu elde edebildi. Bu arada tertip edilen konferans, gösteri ve mitinglerle halkın heyecanı sürdürüldü. Delhi'de yapılan ilk konferansın (Kasım 1919) Hilâfet Hareketi bildirisinin yayımlandığı Bombay Konferansı'na kadar (Şubat 1920) hızlı bir faaliyet gösterildi ve hem masrafları karşılamak hem de Türkler'in kurtuluş savaşına yardımcı olmak için halktan önemli miktarda bağış toplandı. Bu sırada İngilizler'in zafer kutlamaları boykot edilirken pasif direniş programı da uygulamaya konuldu. Gandhi'nin öncülüğünü yaptığı bu programın birkaç aşaması vardı ve son aşaması askerlik hizmetini ve vergi ödemeyi reddetmektir. Bu durum, Türkler'in aleyhine ilân edilecek barış şartlarının sessizce kabullenilmeyeceğini gösteriyordu. Nitekim öyle oldu ve Mayıs 1920'de, Osmanlı Devleti'ne dayatılan Sevr Antlaşması şartları açıklandığında müslümanlar iki şekilde tepki gösterdiler. Bir kısmı Hindistan'ın dârülharp olduğu inancı ve Mevlânâ Ebû'l-Kelâm Âzâd'ın fetvasının da teşviikiyle, cihad mümkün görünmediği için komşu Afganistan'a hicret etti (bk. HİNDİSTAN HİCRET HAREKETİ). Bir kısmı ise hükûmete baskı uygulamanın tek yolunun pasif direniş olduğunu kabul ederek şiddete başvurmamak şartıyla bu hareketi destekledi. 60.000 kadar müslümanın katıldığı hicret düzensiz bir gelişme gösterdi ve hüsrarla sonuçlandı. Pasif direniş ise kitlesel katılımı daha büyük bir aşamaya ulaştırmakla birlikte hiçbir başarı elde edemedi. Bu arada Gandhi ve lideri olduğu Indian National Congress'in ayrılmasıyla hilâfet hareketi Hindû desteğinden mahrum kaldı; ancak yine de faaliyete devam etti.

Hindistan hükümetinin müslümanların beklentilerine karşı tavrı genel olarak anlayışlı olmasına rağmen gerektiğinde baskı uygulamaktan çekinmiyordu. Fakat Hindistan hükümeti, müslümanların Türkerler konusundaki hassasiyetini inçile-

Hindistan Hilâfet Hareketi'nin hazırladığı Urduca ve İngilizce iki duvar ilânı (Azmi Özcan arşivi)

liz hükümetine samimi olarak bildirdi; hatta 1922'de genel vali tarafından bunun açıkça ilân edilmesi bir kriz doğurdu ve genel valiyi destekleyen Hindistan Müstemele Bakanı Lord Edwin Montague'nin görevden alınmasıyla sonuçlandı. İngiliz hükümetinin katı Türk düşmanı politikaları 1922'de Lloyd George'un düşürülmesiyle hafifledi. Fakat o sıralarda Türkiye'de siyasî ve askerî durum bütünüyle değişmiş, Sevr Antlaşması'nın (10 Ağustos 1920) geçerliliği kalmamıştı. Mustafa Kemal liderliğinde Kurtuluş Savaşı'nı kazanarak Cumhuriyet kurmaları Türklerin prestijini yükseltti ve İtilâf devletlerini anlaşılmaya zorladı; 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile yeni devlet kabul edildi.

Normal olarak Lozan Antlaşması'nın Hint Hilâfet Hareketi'ni sona erdirmesi gerekirdi. Fakat kendilerini dışarda İslâm'ın savunucuları, içeride müslüman Hint toplumunun koruyucuları olarak gören hilâfetçiler eylemlerini, Arap yarımadasının özgürlüğünü ve Hindistan'ın bağımsızlığını sağlayıncaya kadar sürdürmeye karar verdiler. Daha önce Türk yöneticilerine olan duygusal bağlılıklarını Sultan Vahdeddin'den Mustafa Kemal'e çevirmişler ve 1922'de saltanatın hilâfet-

ten ayrılması karşısında ciddi bir eleştiride bulunmamışlardı. Hatta 21-27 Aralık 1922 tarihinde toplanan Hindistan Hilâfet Konferansı Abdülmecid Efendi'nin halifeliğini kabul ve tasdik etmiş, 3 Ocak 1923'te de Mustafa Kemal Paşa'ya "mün-ci-i hilâfet" unvanı tevcih edilmişti. Fakat 3 Mart 1924'te Türkiye Cumhuriyeti hilâfeti bütünüyle kaldırıp Abdülmecid Efendi ve ailesini yurt dışına çıkarınca hareket liderleri arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Ali kardeşler kararın tartışılmasını, Mevlânâ Âzâd halifeliğin Mustafa Kemal Paşa'ya teklif edilmesini, Muhammed İkbal ise Türklerin tutumunda İslâm'a aykırı bir taraf olmadığı için Hint müslümanlarının onları örnek almasını istiyordu. Böylece, esasen 1920'de Gandhi ve Indian National Congress'in ayrılmasıyla Hindü desteğini kaybederek zayıf düşen hareket bu tartışmalarla da bütünlüğünü kaybetti. Öte yandan aynı günlerde, Muhammed Ali Cinnah'ın üç yıldır uzak durduğu siyasî hayata aktif bir biçimde geri dönüp All India Muslim League'in başına geçerek gösterilen çabaları Hint müslümanlarının bağımsızlığı konusunda yoğunlaştırması, hilâfet hareketine duyulan ilginin daha da azalmasına yol açtı. Hareket, 1930'larda hızı tamamen kesilinceye kadar Arap yarımadasının özgürlüğü konusuyla ilgilendi. Bu arada hilâfeti İslâm dünyasındaki bazı uygun kişilere teklif etmek suretiyle bu kurumu yeniden canlandırma girişimleri olduysa da görüş ayrılıkları buna izin vermedi.

Sonuç olarak Hindistan Hilâfet Hareketi her ne kadar hedeflerini gerçekleştirmemişse de özellikle Türk tarihi açısından önem taşıyan bu kritik dönemde, Hindistan müslümanlarının hayatları ve hürriyetleri pahasına da olsa maddî-mânevî desteklerini ve fedakarlıklarını sergileyen bir İslâmî dayanışma örneği teşkil etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

P. C. Bamford, *The Histories of the Non-Co-Operation and Khilafat Movements*, Delhi 1925; K. K. Aziz, *The Indian Khilafat Movement: 1915-1933*, Karachi 1972; A. C. Niemeijer, *The Khilafat Movement in India: 1919-1924*, The Hague 1972; M. Naeem Qureshi, *The Khilafat Movement in India: 1919-1924* (doktora tezi, 1973, University of London); a.mlf., "The Indian Khilafat Movement, 1918-1924", *JAH*, XII/2 (1978), s. 152-168; G. Minault, *The Khilafat Movement: Religious Symbolism and Political Mobilization in India*, New York 1982; Azmi Özcan, *Pan-Islamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924*, Ankara 1997, s. 235-250.

M. NAEEM QURESHI

HİNDİSTAN MÜSLÜMANLARI BİRLİĞİ

Hindistan'da
müslümanların siyasî haklarını
korumak amacıyla
1906'da kurulan parti.

İngiliz hâkimiyetindeki Hindistan'da bütün Hintlilerin hakları için mücadele etmek üzere 1885'te kurulan Hindistan Millî Kongresi'nin giderek bir Hindü partisine dönüşmesi müslüman aydınları harekete geçirdi ve Hindistan Müslümanları Birliği (All India Muslim League) kuruldu; kısa sürede de ülke geneline yayılan millî bir hareket haline geldi. Hareketin varlık sebebi müslümanların dinî, kültürel ve tarihî değerler açısından Hindûlar'dan farklı olmaları dolayısıyla ayrı temsil edilmeleri gerektiğine inanılmasıdır.

Birliğin ortaya çıktığı dönemde Hindistan müslümanlarının içinde bulunduğu şartlar iç açıktı değildi. Yüzyıllardır ellerinde tuttıkları siyasî hâkimiyet sona ermiş ve 1857'den itibaren ülke tamamen İngiliz sömürgesi olmuştu. 1857'deki Hint ayaklanmasının sorumlusu görülen müslümanlar hemen her alanda baskıya mâruz kaldılar ve çoğunluğu teşkil eden Hindûların karşısında bütün siyasî, ekonomik ve kültürel imtiyazlarını kaybettiler. Bu şartlar altında müstakil varlıklarını sürdürebilmenin yollarını aramak için yeni oluşumlar teşkil etmeye başladılar. Bunların içinde, Seyyid Ahmed Han'ın önderliğini yaptığı İngilizler'le uzlaşmayı savunan Aligarh ekolü en etkilisiydi. Öncelikle bir eğitim ve kültür hareketi olan Aligarh ekolü mevcut şartlar altında hemen siyasî bir karakter kazandı ve Hindistan Kongre Partisi'nin bir Hindü partisi hüviyetine bürünmesini karşısında yeni bir tavır takınılmasını istedi. Kısa zamanda müslüman aydınlar arasında genel kabul gören bu anlayışla 1906 sonbaharında Leknev ve Simla'da toplanan önderler, Nevvâb Muhsinü'l-Mülk ve III. Ağa Han tarafından çerçevesi çizilen yeni bir siyasî parti kurma fikrini tartıştılar. Daha sonra Nevvâb Sâlimullah bu amaçla bir proje hazırladı ve Aralık 1906'da da Müslüman Eğitim Konferansı için Dakka'da toplanmış bulunan önderler Hindistan Müslümanları Birliği'nin kurulduğunu ilân ettiler; Ağa Han başkanlığa, Muhsinü'l-Mülk ile Vikârü'l-Mülk de sekreterliklere getirildiler. Amacını "Hindistan müslümanlarının siyasî haklarını koruma ve geliştirme" olarak açıklayan birlik kısa sürede toplumun hemen her kesiminde benim-

Hindistan Hilâfet Hareketi'nin 1920'li yıllarda Bombay'da basılan nizamnamesinin ilk sayfası

